

SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

FAKULTET ZA ODGOJNE I OBRAZOVNE ZNANOSTI

Ivana Juka

**POVEZANOST VRŠNJAČKOG ZLOSTAVLJANJA SA SOCIO-EMOCIONALNOM
PRILAGODBOM UČENIKA**

DIPLOMSKI RAD

Osijek, 2016.

SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

FAKULTET ZA ODGOJNE I OBRAZOVNE ZNANOSTI

Integrirani preddiplomski i diplomski sveučilišni učiteljski studij

Ivana Juka

**POVEZANOST VRŠNJAČKOG ZLOSTAVLJANJA SA SOCIO-EMOCIONALNOM
PRILAGODBOM UČENIKA**

DIPLOMSKI RAD

Predmet: Zlostavljana i zanemarena djeca

Mentorica: doc.dr.sc. Tena Velki

Studentica: Ivana Juka

Matični broj: 2222

Modul: A

Osijek, 2016.

Naslov: Povezanost vršnjačkog zlostavljanja sa socio-emocionalnom prilagodbom učenika

SAŽETAK:

Cilj je ovoga istraživanja bio provjeriti postoji li povezanost između vršnjačkog zlostavljanja i viktimizacije sa socio-emocionalnom prilagodbom učenika. Za razliku od prijašnjih istraživanja koja su se bavila istraživanjem vršnjačkoga nasilja u ovome je istraživanju mjereno vršnjačko zlostavljanje jer je uzet u obzir odnos moći nasilnika i žrtve te namjera počinjenog nasilnog ponašanja. Socio-emocionalna prilagodba mjerena je petorima varijablama: broj prijatelja, vršnjačka prihvaćenost, emocionalna kompetencija, socijalna i emocionalna samoeфикаsnost. U istraživanju je sudjelovalo 469 učenika od petog do osmog razreda iz četiri osnovne škole (40,3% dječaka, 57,1% djevojčica, 2,6% nije se izjasnilo za spol). Dobni se raspon učenika kreće od 10 do 15 godina s prosječnom dobi od 12,49 godina (SD=1,81). Učenici su u istraživanju popunjavali Upitnik o vršnjačkom zlostavljanju (UVZ; Velki, 2015), Upitnik emocionalne kompetencije (UEK-15; Takšić, 1998), Upitnik samoeфикаsnosti za djecu (SEQ-C; Sorić, Vulić-Prtorić, 2006). Rezultati su istraživanja pokazali statistički značajnu pozitivnu povezanost broja prijatelja učenika s tradicionalnim, elektroničkim, ekonomskim i seksualnim zlostavljanjem, statistički negativnu povezanost emocionalne samoeфикаsnosti s tradicionalnim, tjelesnim, verbalnim i relacijskim zlostavljanjem, statistički negativnu povezanost emocionalne kompetencije sa svim oblicima zlostavljanja, dok povezanost između svih ostalih varijabli ne postoji. Statistički je značajna negativna povezanost broja prijatelja i relacijske viktimizacije, vršnjačke prihvaćenosti i socijalne samoeфикаsnosti sa svim oblicima viktimizacije izuzev seksualne, te emocionalne samoeфикаsnosti i kompetencije sa svim oblicima viktimizacije.

Ključne riječi: vršnjačko zlostavljanje i viktimizacija, socio-emocionalna prilagodba, osnovnoškolska dob, učenici

Title: Correlation between the peer violence and the socio-emocional adjustment of students

ABSTRACT:

The aim of this study was to verify the correlation between the bullying and the socio-emotional adjustment. Apart of prior studies in this research the measured variable was bullying because the relation of power between the violator and the victim was taken into account as well as the intention of the committed violent behaviour. Socio-emotional adjustment was measured by five variables: number of friends, peer acceptance, social self-efficacy, emotional self-eficacy and emotional competence. This research surveyed 496 students grade 5th to 8th in four primary schools (40,3% boys and 57,1% girls, 2,6% was not identified for gender). Age range goes from 10 to 15 years, with an average age of 12,49 years (SD=1,81). The students filled out a questionnaire about the bullying (UVZ; Velki, 2015), the questionnaire of emotional competence (UEK-15; Takšić, 1998) and the questionnaire of self-efficacy for children (SEQ-C; Vulić-Prtorić i Solić, 2006). This research has shown statistically significant positive correlation between number of friends and traditionally, electronic, economic and sexual bullying, statistically negative correlation between emotional self-efficacy and traditionally, phisically, verbally and relationally bullying, statistically negative correlation between emotional competence and every form of bullying, and there is no correlation between all other variables. Research also showed statistically negative correlation between number of friends and relationally victimization, statistically negative correlation between peer acceptance and social self-efficacy and every form of victimization except sexual, and statistifically negative correlation between emotional self-eficacy and emotional competence and every form of victimization.

Keywords: peer bullying and victimization, socio-emotional adjustment, primary school age, students

SADRŽAJ:

1. UVOD	1
1.1. Definiranje vršnjakog nasilja i zlostavljanja.....	1
1.2. Oblici vršnjačkog nasilja i zlostavljanja	2
1.3. Emocionalna kompetencija/inteligencija	3
1.4. Socijalna i emocionalna samoefikasnost	4
1.5. Povezanost nasilja i zlostavljanja sa socijalnim i emocionalnim razvojem.....	5
2. CILJ I PROBLEMI ISTRAŽIVANJA	9
2.1. Problemi.....	9
2.2. Hipoteze	9
3. METODA	10
3.1. Sudionici	10
3.2. Instrumenti	10
3.3. Postupak i etički aspekti istraživanja	12
4. REZULTATI	14
5. RASPRAVA	18
6. ZAKLJUČAK	28
7. LITERATURA	30

1. UVOD

„Zlostavljanje je problem još otkako je ljubomorni Kain ubio svoga brata Abela... ili otkad su prvi pećinski ljudi jedni druge udarali po glavi“ (Beane, 1998; str. 7). „Nasilništvo među školskom djecom nesumnjivo je vrlo stara pojava. Činjenica da neka djeca bivaju često i sustavno uznemiravana i napadana od strane ostale djece opisana je u književnim djelima, a mnogi odrasli ljudi imaju osobna iskustva o tome iz svojih vlastitih školskih dana“ (Olweus, 1998; str. 13). „Prije se vjerovalo kako je to sastavni dio odrastanja i kako takvo iskustvo može pomoći djeci da ojačaju. No, danas je dokazano kako iskustvo nasilja među vršnjacima, pogotovo ako mu je dijete izloženo tijekom dužeg preioda, ima štetne posljedice za djetetov fizički i psihički razvoj te njegovo obrazovanje“ (Bilić, Buljan Flander i Hrpka, 2012; str. 265). Kristensen i Smith (2003) navode kako su do danas objavljeni rezultati više nacionalnih studija o postojanju nasilja u školama i povezanosti nasilja među djecom s raznim uzročnim i posljedičnim čimbenicima. Saluja i sur. (2004) navode da je kod žrtava nasilja povećana učestalost psihičkih i somatskih simptoma. Djeca koja su žrtve nasilja dvaput češće imaju depresivne simptome i nisku razinu samopoštovanja.

1.1. Definiranje vršnjačkog nasilja i zlostavljanja

Prema Olweusu (1998) učenik je zlostavljan ili viktimiziran kada su ona ili on opetovano i trajno izloženi negativnim postupcima od strane jednoga ili više učenika. Farrington (1993) vršnjačko zlostavljanje definira kao svaki oblik ponavljano tjelesnog ili psihološkog ponašanja moćnijeg i snažnijeg pojedinca ili grupe prema drugome koji se doživljava slabijim. Vrlo slično njima, vršnjačko zlostavljanje Riggby (2002) definira kao oblik agresivnog ponašanja u kojem moćniji pojedinac ili grupa vrši nasilje nad slabijim pojedincem s namjerom da uzrokuje strah, bol ili ozljedu. Prema Olweusu (1998) vršnjačko zlostavljanje obilježavaju tri kriterija: (1) namjerno nanošenje štete drugoj osobi, (2) ponavlja se i traje neko vrijeme (3) karakterizira ga neravnoteža moći. U literaturi nije uvijek jasno operacionalizirano jesu li zadovoljeni svi kriteriji da bismo određeno ponašanje mogli svrstati u vršnjačko zlostavljanje (engl. bullying), stoga se vršnjačko zlostavljanje neopravdano često poistovjećuje s vršnjačkim nasiljem (engl. peer violence) (Rajhvajn-Bulat i Ajduković, 2012). Za razliku od vršnjačkoga zlostavljanja, vršnjačko nasilje ne uključuje sve distinktivne karakteristike, odnosno najčešće ne ispituje odnos moći počinitelja nasilja i žrtve te namjeru počinjenoga nasilničkog ponašanja (Olweus, 1998). Vršnjačko nasilje nadređena je kategorija koja uključuje niz različitih negativnih postupaka koji

ne moraju nužno uključivati i zlostavljanje (Rajhvajn-Bulat i Ajduković, 2012). Nasilništvo može činiti pojedinac ili skupina, ali i meta nasilja također mogu biti pojedinac ili skupina (Olweus, 1998). Salmivalli, Lagerspetz, Björkqvist, Osterman i Kaukiainen (1996) navode kako postoje četiri karakteristična profila koja se mogu razlikovati u okviru vršnjačkog nasilja/zlostavljanja: djeca koja su izložena nasilju - žrtve, djeca koja se nasilno ponašaju - nasilnici, djeca koja doživljavaju nasilje, ali ga i sami čine – provokativne žrtve, te djeca koja ni na koji način ne sudjeluju u vršnjačkom nasilju - promatrači.

1.2. Oblici vršnjačkog nasilja i zlostavljanja

Prema Garrettu (2003) nasilje među vršnjacima može biti direktno poput zadirkivanja, udaranja ili zastrašivanja te indirektno poput isključivanja iz društva, ogovaranja ili manipuliranja. Olweus (1998) također navodi kako je korisno razlikovati izravno nasilništvo – s razmjerno otvorenim napadima na žrtvu te neizravno nasilništvo u obliku društvene izolacije i namjernog isključivanja iz skupine. Prema Bilić i sur. (2012) postoje dva osnovna oblika nasilja među vršnjacima, fizičko i verbalno, a novije konceptualizacije uključuju i relacijsko ili emocionalno, te seksualno, ekonomsko i kulturalno nasilje među vršnjacima. Novi oblici nasilja uključuju korištenje sve opasnijeg oružja i zlostavljanje korištenjem tehnologije (mobitela, računala i interneta) (Bilić i Karlović, 2010). Olweus (1998) je svojim istraživanjima došao do zaključka kako su žrtve najčešće mlađi i slabiji učenici, a čak 50% žrtava navelo je u istraživanju njegove Bergenske studije kako ih zlostavljaju stariji učenici. Došao je također i do zaključka kako su dječaci češće nasilni nego djevojčice, i to u izravnim napadima na žrtvu, no isto se tako djevojčice koriste neizravnim oblicima zlostavljanja poput klevetanja, širenja glasina i manipulacije prijateljskim odnosima.

Buljan Flander i Kovačević (2005) karakteriziraju fizičko nasilje kao najuočljiviji oblik nasilja te poput Fielda (2004) te Bilić i sur. (2012) navode kako se u fizičko nasilje ubrajaju štipanje, potezanje, udaranje šakama, guranje, rušenje, podmetanje nogu, oštećivanje imovine i sl. Dječaci obično imaju slabije razvijene verbalne vještine i sposobnosti, te imaju jače izraženu potrebu da pokažu svoje tjelesno umijeće stoga su oni skloniji tjelesnom nasilništvu (Field, 2004).

Verbalno nasilje najčešće prati fizičko te podrazumijeva vrijeđanje, širenje glasina, stalno zadirkivanje, ismijavanje i sl. (Buljan Flander i Kovačević, 2005). Prema Bilić i sur. (2012) verbalni se oblik nasilja temelji na zlostavljanju riječima, pri čemu se netko nastoji povrijediti ili osramotiti. Tu se najčešće radi o zadirkivanju i nazivanju pogrđnim imenima što je ujedno i

najlakši i najbrži način da se žrtva povrijedi. Najteže ga je otkriti zato što ne ostavlja nikakve fizičke tragove.

Emocionalno (relacijsko) nasilje Field (2004) naziva antidruštvenim nasilništvom te ga opisuje kao isključivanje ili nasilništvo odnosa. Ovo je nasilje vrsta socijalne manipulacije, često je neizravno i može se dogoditi u trenu, biti izuzetno suptilno i tajnovito. Nasilnik umjesto osobnog sudjelovanja često manipulira drugima koristeći se socijalnim ustrojem skupine kako bi našao žrtvu. Ova se vrsta nasilništva vrlo često ponavlja i može trajati čak i godinama.

„Seksualno nasilništvo podrazumijeva uvredljive komentare i neželjeni fizički kontakt sa seksualnom konotacijom“ (Bilić i sur., 2012; str. 267). Prema Fieldu (2004) nasilnikova je namjera, kod ovakve vrste nasilništva, uzrujavati i mučiti žrtvu.

„Ekonomsko nasilništvo uključuje krađu i iznuđivanje novaca ili stvari, dok kulturalno nasilništvo podrazumijeva vrijeđanje na nacionalnoj, religijskoj i rasnoj osnovi“ (Bilić i sur., 2012; str. 267).

Prema Buljan Flander, Hrpka i Krmek (2007) nasilje nad vršnjacima preko interneta (eng. cyberbullying) predstavlja situacije kada je dijete izloženo napadu drugog djeteta ili grupe djece putem interneta ili mobilnog telefona. Ono uključuje poticanje grupne mržnje, napade na privatnost, uznemiravanje, uhođenje, vrijeđanje, širenje nasilnih i uvredljivih komentara i sl. Budući da internet u okviru anonimnosti daje djeci lažan osjećaj sigurnosti i moći, djeca teško razumiju kakve posljedice njihova djela mogu imati.

1.3. Emocionalna kompetencija/inteligencija

John D. Mayer i Peter Salovey (1997) emocionalnu inteligenciju definiraju kao sposobnost uočavanja i izražavanja emocija, asimiliranja emocija u mišljenju te kao sposobnost razumijevanja i upravljanja tuđim i vlastitim emocijama. Prema istim autorima, emocionalno inteligentna osoba je, u najužem smislu riječi, osoba koja percipira emocije, koristi ih u mišljenju, razumijeva njihovo značenje i upravlja njima bolje od drugih. Rješavanje emocionalnih problema vjerojatno zahtijeva manje kognitivnog napora za tu osobu te ona ima i bolje socijalne vještine (Mayer, Salovey i Caruso, 2004). Goleman je, naslanjajući se na Mayera i Saloveya, izdvojio neke dijelove njihove teorije, a emocionalnu inteligenciju definirao je kao: poznavanje vlastitih emocija, upravljanje emocijama, samomotiviranje, prepoznavanje emocija kod drugih i snalaženje u vezama (Lozovina, Bonacin i Lozovina, 2011). Emocionalna inteligencija determinira potencijal za učenjem praktičnih vještina baziranih na pet elemenata: samosvijest, motivacija, samoregulacija, empatija, posvećenost u odnosima (Sindik, 2010). Takšić, Mohorić i Munjas (2006) navode da je potrebno razlikovati emocionalnu inteligenciju

kao sposobnost i emocionalnu kompetenciju kao osobinu ličnosti, odnosno emocionalna kompetentnost osobe ne mora uvijek točno preslikavati razinu njezine emocionalne inteligencije. Ovo se nadovezuje na početnu ideju o razlozima postojanja emocionalne inteligencije u kojoj se ističe važnost emocionalnih kompetencija u svakodnevnom životu ljudi. Emocionalna kompetencija predstavlja određeni kapacitet ili sposobnost ulaženja u transakcije s promjenjivim i izazovnim društveno-fizičkim okolišem što vodi razvoju i sazrijevanju pojedinca (Salovey i Sluyter, 1999). Istraživanja pokazuju da se emocionalna kompetencija razvija u funkciji dobi i iskustva (Takšić i sur., 2006). Bar-Onov model u emocionalnu inteligenciju uključuje "niz personalnih, emocionalnih i socijalnih kompetencija i vještina koje utječu na nečiju sposobnost da uspije u suočavanju sa zahtjevima i pritiscima okoline." Njegov koncept emocionalne inteligencije uključuje pet komponenti: interpersonalnu (empatija, interpersonalni odnos, socijalna odgovornost), prilagodljivost (rješavanje problema, objektivnost u procjeni, fleksibilnost), upravljanje stresom (tolerancija na stres i kontrola poriva), opće raspoloženje (sreća, optimizam) (Lozovina i sur., 2011).

1.4. Socijalna i emocionalna samoeфикаsnost

Vrlo se često na pojmove samoeфикаsnost i kompetentnost gleda kao na sinonime stoga je potrebno prvenstveno definirati te pojmove kako bi se znala razlika. Bandura (1994) navodi da samoeфикаsnost uključuje organizaciju i izvršavanje akcije na određen način što uključuje situacijsko gledište, dok kompetentnost označava posjedovanje adekvatnih sposobnosti i kapaciteta da se djeluje na efikasan način. Kompetentnost odražava potencijal za djelovanje, a efikasnost konkretnu djelotvornost. Kompetentna osoba će najvjerojatnije biti i efikasna, a efikasna je osoba sigurno kompetentna. Bandura (1994) određuje samoeфикаsnost kao vjerovanje u sposobnost organiziranja i izvršenja akcija potrebnih da bi se ostvario određeni pretpostavljeni tip aktivnosti. Prema njemu, samoeфикаsnost regulira ljudsko funkcioniranje na tri glavna načina, kognitivno, motivacijski te preko emocija i raspoloženja. Osobe s višom razinom samoeфикаsnosti uključivat će se u izvođenje zadataka koji unapređuju razvoj njenih vještina isposobnosti, a kada je samoeфикаsnost niska, manje je vjerojatno da će se ljudi uključivati u nove zadatke (Burić, Macuka, Sorić i Vulić-Prtorić, 2008). Socijalna samoeфикаsnost predstavlja pouzdanje pojedinca u njegovu sposobnost da se uključi u socijalne interakcije koje podrazumijevaju iniciranje i održavanje interpersonalne veze (Smith i Betz, 2000). Emocionalna samoeфикаsnost odnosi se na uvjerenja pojedinca o vlastitim sposobnostima snalaženja i nošenja sa svojim osjećajima. Emocionalni kapacitet samoeфикаsnosti očituje se u sposobnosti osobe da

se nosi s negativnim emocionalnim doživljajima djelujući na njihov intenzitet, frekvenciju i trajanje (Kirk, Schutte i Hine, 2008).

1.5. Povezanost nasilja i zlostavljanja sa socijalnim i emocionalnim razvojem

Emocije su jedan od najvažnijih činitelja koje utječu na cjelokupno funkcioniranje pojedinca i imaju glavnu ulogu u interpersonalnom životu. Emocije uključuju odnos pojedinca s nekim objektom ili događajem, prepoznatljivo mentalno stanje i emocionalno izražavanje (LaFreniere, 2000). Dječji socijalni razvoj obuhvaća ponašanja, stavove i afekte sjedinjene u dječjoj interakciji s odraslima i vršnjacima (Bowlby, 1975; prema Brajša-Žganec, 2003). Djeca koja su ovladala prosocijalnim vještinama te koja razumiju tuđa emocionalna stanja, bolji su učenici, imaju manje internaliziranih i eksternaliziranih problema u ponašanju, fizički su zdravija, imaju jače samopoštovanje i veće povjerenje u okolinu (Denham, Mitchell-Copeland, Strandberg, Auerbach i Blair, 1997).

Vršnjačko nasilje može imati brojne negativne psihosocijalne posljedice i posljedice za psihičko zdravlje kako žrtvi, tako i počinitelja nasilja (Rajhvajn-Bulat i Ajduković, 2012). Djeca koja doživljavaju nasilje često navode da se osjećaju razdražljivo, nervozno te da se kod njih javlja osjećaj panike nakon epizode zlostavljanja. Njih 30% kaže kako imaju ponavljajuća sjećanja o incidentu zlostavljanja, a 29% njih navodi da nakon zlostavljanja imaju poteškoća s koncentracijom (Sharp, 1995). Djeca koja doživljavaju nasilje osjećaju se usamljeno i bespomoćno te se kod njih mnogo češće u odnosu na ostalu djecu mogu utvrditi simptomi kliničke depresije (Kaltialo-Heino, Rimpela, Marttunen, Rimpela i Ratenen, 1999; Brunstein-Kolmek, Marrocco, Kleinman, Schonfeld i Gould, 2007) te kronične anksioznosti (Bond, Carlin, Thomas, Ruin i Patton, 2001; Kumpulainen, 2008). Žrtve su zlostavljanja plašljive, nesigurne, oprezne, osjetljive, tihe, pate od pomanjkanja samopoštovanja, imaju negativan stav prema sebi, osjećaju se glupima, posramljenima i neprivlačnima (Olweus, 1998; Bilić i sur., 2012; Sindik i Veselinović, 2007; Sesar, 2011). Beane (2008) navodi kako neka djeca počnu vjerovati kako su zaslužila zlostavljanje, a s vremenom zlostavljana osoba može razviti mentalitet žrtve kao trajan dio njezine psihe. Takva su djeca izložena i većem riziku od depresije i samoubojstva u usporedbi s vršnjacima. Prema istraživanju Velki i Vrdoljak (2013) te prema istraživanjima ostalih autora (Rigby, 2002; Schwartz, 2000) žrtve imaju negativan socijalni status, odnosno nisu omiljene u društvu stoga su i slabije prihvaćene, imaju najviše problema u odnosima s vršnjacima (Marini, Dane i Bosacki, 2006), nepopularne su i vršnjaci ih često odbacuju (Hodges, Boivin, Vitaro i Bukowski, 1999). Teško uspostavljaju prijateljske odnose, teško prilaze drugoj djeci, a ni vršnjaci ne žele biti s njima u društvu jer se time povećava vjerojatnost da i oni

postanu žrtve (Olweus, 1998). Za žrtve nasilja pokazalo se da imaju poteškoće kao što su povučенost (Menessini, Modena, Tani, 2010), socijalna anksioznost (Hodges i Perry, 1999), strah od negativnog vrednovanja i izbjegavanje socijalnih situacija (Storch, Brassard i Masia-Warner, 2003). Socijalna izolacija psihološki negativno djeluje na dijete koje se zbog mnogih problema na koje nailazi može i samo početi udaljavati, čak i od onih vršnjaka koji za nj pokazuju interes (Bilić, Zloković, 2004). Rigby (2003) je u retrospektivnom istraživanju provedenom na odraslim ispitanicima utvrdio kako interpersonalne poteškoće muškaraca koji su bili izloženi viktimizaciji u školi za posljedicu imaju strah od intimnosti i sramežljivost, što ih ograničava u stvaranju zadovoljavajućih intimnih veza s osobama suprotnog spola. Transverzalna istraživanja o posljedicama sudjelovanja u vršnjačkom zlostavljanju konzistentno pokazuju da djeca izložena zlostavljanju od vršnjaka imaju lošije emocionalno funkcioniranje u adolescenciji (Forero, McLellan, Rissel i Bauman 1999; Saluja i sur., 2004). Također, takva djeca imaju i poteškoća u procjenjivanju namjera druge djece (Dodge, 1986). Viši rezultati na testu, kojim su Krulić i Velki (2014) mjerile povezanost doživljenog nasilja i emocionalne inteligencije, ukazuju na negativne efekte doživljenog nasilja ne emocije i raspoloženje, mišljenje i pamćenje te na slabiju kontrolu emocionalnih reakcija. Stoga je povećano doživljeno nasilje praćeno slabijom emocionalnom inteligencijom. Prema Krulić, Velki i Takšić (2015) pojedinci koji imaju slabije razvijenu sposobnosti regulacije i kontrole emocija i u skladu s time češće neadekvatno reagiraju u različitim situacijama (što ih čini anksioznijima, nesigurnijima, povučenijima), vjerojatnije će biti žrtve vršnjačkog nasilja nego pojedinci koji imaju bolje razvijenu tu sposobnost. Pasivne žrtve češće traže pomoć i zaštitu odraslih (Profaca, Puhovski i Luca-Mrđen, 2006).

Djeca koja se nasilno ponašaju prema drugoj djeci također imaju ozbiljne psihološke poteškoće. To se posebno odnosi na dječake koji se nasilno ponašaju u dobi između 13 i 16 godina. Poteškoće se manifestiraju kao anksioznost, lošije strategije suočavanja i različiti oblici psihosomatskih poteškoća (Rigby, 2002). Djeca koja često zlostavljaju drugu djecu imaju statistički značajno veću vjerojatnost za razvoj depresije u usporedbi s djecom koja nisu uključena u vršnjačko nasilje (Juvonen, Graham i Schuster, 2003; Forero i sur., 1999). Kod počinitelja nasilja također se javlja veća vjerojatnost od pojave suicidalne misli u odnosu na ostalu djecu (Zaborskis i Vareikiene, 2008; van der Wal, de Witt i Hirasings, 2003; Kim, Leventhal, Koh i Boyce, 2009). Utvrđeno je da djeca koja ozbiljno zlostavljaju drugu djecu imaju značajno veći rizik za delinkventno i kriminalno ponašanje te pretjeranu konzumaciju alkohola u mlađoj odrasloj dobi u odnosu na ostalu djecu (Nansel, Overpeck, Saluja i Ruan, 2004). Olweus (1998) je svojim istraživanjima potvrdio pretpostavke prijašnjih istraživanja drugih autora, u

kojemu je donio zaključak kako su bivši školski nasilnici, kao odrasli mladići, imali četverostruko veći udio u razmjerno teškom, recidivnom kriminalu, što je i zabilježeno u službenim kaznenim spisima. Agresivnu djecu vršnjaci izbjegavaju te je u sociometrijskim istraživanjima nađeno da su neomiljena i odbačena djeca često natprosječno agresivna i imaju deficit kognitivnih i socijalnih vještina u odnošenju s drugima. Odbačena djeca često postupaju antisocijalno, neprikladno situaciji te remete grupne aktivnosti (Buljan-Flander, Marijanović, Špoljar, 2005) no nasilna djeca nisu socijalno izolirana nego pronalaze prijatelje sličnih osobina i ponašanja, od kojih dobivaju podršku za svoje antisocijalno ponašanje (Vasta, Haith i Miller, 1998). Istraživanje Velki i Vrdoljak (2013) pokazalo je kako nasilnija djeca, iako su popularna (druže se s vršnjacima slična ponašanja), nisu omiljena u društvu vršnjaka. Počinitelji su nasilja, u odnosu na ostale sudionike vršnjačkog nasilja, emocionalno nezreliji, imaju poteškoća u uspostavljanju i održavanju intimnih odnosa, manje su empatični, imaju česte promjene raspoloženja, nedosljedni su, lako se razljute, impulzivniji su i nemaju osjećaj krivnje ili grižnje savjesti (Field, 1999). Pokazalo se također kako djeca koja iskazuju naglašeno agresivno ponašanje imaju više teškoća u prepoznavanju i upravljanju svojim emocijama (Bohnert, Crnic i Lim, 2003). Stoga često smatraju da su reakcije drugih u nejasnim situacijama neprijateljske (Dodge, 1980). Djecu koja postižu niže rezultate na testu emocionalne inteligencije vršnjaci ocjenjuju kao više agresivnu te takva djeca nisu emocionalno kompetentna i ne znaju upravljati svojim postupcima, mislima i osjećajima na prilagođen i fleksibilan način u konfliktnim situacijama (Brackett, Mayer, Warner, 2003). McLaughlin i sur. (2011) utvrdili su da emocionalna disregulacija predviđa agresivno ponašanje adolescenata. Bohnert i sur. (2003) navode kako slabije razvijene sposobnosti identificiranja uzroka emocija karakteriziraju djecu s višim stupnjem agresivnog ponašanja te je također utvrđeno da identificiranje, razumijevanje i reguliranje svojih osjećaja za posljedicu ima smanjenu razinu raznih problematičnih ponašanja, pa tako i agresivnog (Mayer i Salovey, 2008). Prema istraživanju Krulić i Velki (2014) za počinjeno nasilje utvrđena je negativna povezanost s emocionalnom inteligencijom u testu koji ispituje sposobnost percepcije, procjene i izražavanja emocija, emocionalnu facilitaciju mišljenja, razumijevanje emocija te reflektivnu regulaciju emocija što znači da će nasilnici biti slabiji na ovim područjima emocionalne inteligencije. Drugim je testom također utvrđeno kako učenici koji su skloniji zlostavljanju postižu niže rezultate na testu inteligencije kojim se ispituje utjecaj emocija na mišljenje i pamćenje te regulacija i kontrola emocija. Iz ranije navedenih radova može se tako zaključiti da će dijete koje ne zna primjereno izraziti emocije ili probleme koji ga muče svoje probleme izražavati na manje primjeren, a po drugu osobu potencijalno štetan način (Krulić i Velki, 2014). Tomica (2010) prema Krulić i Velki (2014)

navodi kako će osoba kod koje su slabo izražene sposobnosti prepoznavanja vlastitih i tuđih osjećaja, izražavanja osjećaja, upravljanja vlastitim emocionalnim reakcijama, biti izložena socijalno neprilagođenom ponašanju. Mogućnost upravljanja osjećajima povezana je sa samokontrolom, uključujući i kontrolu impulzivnog ponašanja. Osobe koje znaju upravljati svojim emocijama mogu zamisliti vlastite reakcije u nekoj situaciji i procijeniti njihovu efikasnost pa se u skladu s tim i ponašati (Kopp, 1989), a upravo to predstavlja problem djeci koja se nasilno ponašaju.

Djeca koja doživljavaju nasilje, ali ga i samo čine (provokativne žrtve) imaju značajno lošije odnose s ostalom djecom u razredu (Nansel i sur., 2004; Hanish i Guerra, 2004) te najviše problema u ponašanju (Juvonen i sur., 2003; Forero i sur., 1999). Olweus (1998) navodi kako takvi učenici često imaju teškoće s koncentracijom, svojim ponašanjem izazivaju razdraženost, napetost, negativne reakcije osoba oko sebe, a neki su među njima i hiperaktivni. Prema Bilić i sur. (2012) Olweus (1998) također navodi kako su provokativne žrtve podložnije depresiji, anksioznosti, psihosomatskim smetnjama, poremećajima prehrane i drugim psihičkim problemima nego što su to pasivne žrtve. Kod ovih je žrtava prisutan puno veći rizik za pretjerano konzumiranje alkohola i drugih opojnih sredstava te isto tako i autodestruktivno i antisocijalno ponašanje. Povećani rizik za razvoj depresivnog poremećaja, suicidalno ponašanje i suicidalne misli utvrđen je upravo kod ove djece (Juvonen i sur., 2003; Forero i sur., 1999; Brunstein-Kolmek i sur., 2007). Istraživanja pokazuju kako su provokativne žrtve najmanje omiljene među vršnjacima kako imaju značajno lošije socijalne odnose s vršnjacima nego djeca koja nisu uključena u nasilje (Nansel i sur., 2004.; Hanish i Guerra, 2004) te su karakterizirane manjkom emocionalne regulacije (Olweus, 1998).

Sourander, Helstela, Helenius i Piha (2000) u svom istraživanju zaključuju da je viktimizacija često perzistirajuća i povezana s raznim emocionalnim problemima i problemima ponašanja.

2. CILJ I PROBLEMI ISTRAŽIVANJA

Cilj je ovoga istraživanja provjeriti postoji li povezanost između vršnjačkog zlostavljanja i viktimizacija sa socio-emocionalnom prilagodbom učenika. Za razliku od prijašnjih istraživanja koja su se bavila istraživanjem vršnjačkoga nasilja u ovome je istraživanju mjereno vršnjačko zlostavljanje jer je uzet u obzir odnos moći nasilnika i žrtve te namjera počinjenog nasilnog ponašanja. Socio-emocionalna prilagodba mjerena je varijablama: broj prijatelja, vršnjačka prihvaćenost, socijalna samoefikasnost, emocionalna samoefikasnost, i emocionalna kompetencija.

2.1. Problemi

1. Utvrditi postoji li povezanost vršnjačkog zlostavljanja sa socijalnom (vršnjačka prihvaćenost, broj prijatelja i socijalna samoefikasnost) i emocionalnom (emocionalna kompetencija i emocionalna samoefikasnost) prilagodbom učenika.
2. Utvrditi postoji li povezanost vršnjačke viktimizacije sa socijalnom (vršnjačka prihvaćenost, broj prijatelja i socijalna samoefikasnost) i emocionalnom (emocionalna kompetencija i emocionalna samoefikasnost) prilagodbom učenika.

2.2. Hipoteze

1. Očekuje se negativna povezanost vršnjačkog zlostavljanja sa socijalnom (vršnjačka prihvaćenost, broj prijatelja i socijalna samoefikasnost) i emocionalnom (emocionalna kompetencija i emocionalna samoefikasnost) prilagodbom učenika
2. Očekuje se negativna povezanost vršnjačke viktimizacije sa socijalnom (vršnjačka prihvaćenost, broj prijatelja i socijalna samoefikasnost) i emocionalnom (emocionalna kompetencija i emocionalna samoefikasnost) prilagodbom učenika.

3. METODA

3.1. Sudionici

U istraživanju su sudjelovali učenici od petog do osmog razreda iz četiri osnovne škole u Osijeku. Za sudjelovanje u istraživanju upitano je ukupno 1035 učenika, a od toga ih je pristalo sudjelovati 501 (48,41%). Upitnik je ispunilo 496 učenika, od čega je 200 učenika (40,3%) i 283 učenica (57,1%), a 13 njih nije se izjasnilo za spol (2,6%). Dobni se raspon sudionika kreće od 10 do 15 godina s prosječnom dobi od 12,49 godina (SD=1,81). Prema mjestu stanovanja 480 sudionika živi u gradu (96,8%), a 11 u selu (2,2%), a 5 sudionika nije se izjasnilo o mjestu stanovanja (1%).

Tablica 1. Prikaz raspodjele učenika prema razredu koji pohađaju

Razred	f	%
5. razred	77	15,5
6. razred	123	24,8
7. razred	137	27,6
8. razred	159	32,1
Ukupno	496	100,0

3.2. Instrumenti

Upitnik o vršnjačkom zlostavljanju (UVZ; Velki, 2015)

Upitnik o nasilju među školskom djecom (UNŠD; Velki, 2012) za potrebe smo ovoga istraživanja proširili i dodali nova pitanja i kriterije koji ispituju odnos moći nasilnika i žrtve te namjeru počinjenoga nasilničkog ponašanja te je navedeni Upitnik tako postao Upitnik o vršnjačkom zlostavljanju (UVZ). Upitnik obuhvaća demografske podatke o djetetu (razred, spol, dob, mjesto stanovanja, broj braće i sestara, broj članova kućanstva, broj prijatelja te školski uspjeh), dva pitanja vezana su uz osjećaj vršnjačke prihvaćenosti te je pet pitanja vezanih uz osjećaj sigurnosti u djetetovu okruženju. Detaljnije su obuhvaćeni podaci o učestalosti doživljenog i počinjenog zlostavljanja prema drugoj djeci. Upitnik je sastavljen od dvije skale, a

svaka se skala sastoji od 34 čestice - Skala zlostavljanja među djecom i Skala viktimizacije. Svaka je skala podijeljena na dvije subskale: tradicionalno i elektroničko zlostavljanje/viktimizacija. Tradicionalno se zlostavljanje/viktimizacija dijeli na: tjelesno, verbalno, ekonomsko, relacijsko i seksualno zlostavljanje/viktimizaciju. Sudionici istraživanja znakom X trebali su označiti koliko često im se događaju i koliko često sami učine određene stvari u školi. Učestalost doživljenog i počinjenog zlostavljanja bodovala se na način: „nikad“ nosi 1 bod, „rijetko“ (nekoliko puta godišnje) nosi 2 boda, „ponekad“ (jednom mjesečno) nosi 3 boda, „često“ (nekoliko puta mjesečno) nosi 4 boda te „uvijek“ (skoro svaki dan) nosi 5 bodova. Rezultati dobiveni ovim upitnikom formiraju se na temelju aritmetičkih sredina određenih čestica i teoretski se kreću od 1 do 5. Pouzdanost za subskale zlostavljanja Cronbach α kretala se od 0,76 do 0,97 za subskale zlostavljanja, a za subskale viktimizacije od 0,68 do 0,95.

Tablica 2. Prikaz UVZ-a i subskala s pripadajućim brojem čestica i pouzdanosti

Skala zlostavljanja među djecom ($k=34, \alpha=0,97$) / Skala viktimizacije među djecom ($k=34, \alpha=0,95$)					
Subskala tradicionalnog zlostavljanja u školi ($k=22, \alpha=0,95$) / Subskala tradicionalne viktimizacije u školi ($k=22, \alpha=0,92$)					Subskala elektroničkog zlostavljanja ($k=12, \alpha=0,96$) / Subskala elektroničke viktimizacije ($k=12, \alpha=0,94$)
Subskala tjelesnog zlostavljanja/ viktimizacije ($k_z=3, \alpha_z=0,76$; $k_v=3, \alpha_v=0,68$)	Subskala verbalnog zlostavljanja/ viktimizacije ($k_z=6, \alpha_z=0,86$; $k_v=6, \alpha_v=0,86$)	Subskala ekonomskog zlostavljanja/ viktimizacije ($k_z=5, \alpha_z=0,82$; $k_v=5, \alpha_v=0,75$)	Subskala relacijskog zlostavljanja/ viktimizacije ($k_z=5, \alpha_z=0,82$; $k_v=5, \alpha_v=0,82$)	Subskala seksualnog zlostavljanja/ viktimizacije ($k_z=3, \alpha_z=0,93$; $k_v=3, \alpha_v=0,82$)	

Upitnik emocionalne kompetencije (UEK-15; Takšić, 1998)

U našem istraživanju koristili smo kraću formu upitnika koji ispituje emocionalnu inteligenciju, vještine i kompetenciju. Ovaj se upitnik sastoji od 15 čestica koje su podijeljene u tri subskale: Skala percepcije i razumijevanja emocija (5 čestica), Skala sposobnosti izražavanja i prepoznavanja emocija (5 čestica), Skala sposobnosti upravljanja i regulacija emocija (5 čestica). Učenici su odgovarali na pitanja označavanjem odgovora na Likertovoj skali od 1 do 5 pri čemu 1 označava „uopće se ne odnosi na mene“, a 5 označava „u potpunosti se odnosi na mene“. U našem istraživanju pouzdanost je cijeloga upitnika bila $\alpha=0,87$.

Upitnik se sastoji od 24 tvrdnje za ispitivanje dječjeg osjećaja samoefikasnosti u tri područja: socijalna samoefikasnost (9 čestica koje se odnose na percipiranu sposobnost za odnose s vršnjacima te asertivnost), akademska samoefikasnost (8 čestica koje se odnose na percipiranu mogućnost snalaženja u učenju i školskom gradivu te na ispunjenje školskih očekivanja) te emocionalna samoefikasnost (7 čestica koje se odnose na percipiranu sposobnost suočavanja s negativnim emocijama). Za potrebu ovoga istraživanja koristili smo subskale koje se odnose na socijalnu i emocionalnu samoefikasnost. Ispitanici bilježe svoje odgovore na pripadajućoj ljestvici od 5 stupnjeva procjenjujući koliko se ponašanje opisano u tvrdnji odnosi na njih, pri čemu je 1=uopće nije točno, 2=uglavnom nije točno, 3=nisam siguran, 4=uglavnom je točno, 5= u potpunosti je točno. Pouzdanost skale SEQ-C provjerena je koeficijentima unutarnje pouzdanosti. Pouzdanost u našem istraživanju za cijelu skalu od 24 čestice iznosi $\alpha=0,91$, dok je pouzdanost za subskale socijalne samoefikasnosti $\alpha=0,81$ te emocionalne samoefikasnosti $\alpha=0,82$.

3.3. Postupak i etički aspekti istraživanja

Istraživanje koje smo provodili bilo je anonimno i u potpunosti dobrovoljno, uz dopuštenje odgovornih institucija i pismenu suglasnost roditelja za sudjelovanje njihove djece u istraživanju. Podatke smo prikupljali tijekom nastave u školama, za vrijeme satarazrednika. Istraživanje smo provelitijekom listopada i studenoga 2015. godine. Prije samog istraživanja učenicima smo objasnili njegovu svrhu. Podaci su prikupljeni grupno, a ispunjavanje upitnika trajalo je dvadesetak minuta. Po završetku ispitivanja učenike smo informirali o osobama i institucijama kojima se mogu obratiti ako budu htjeli razgovarati o problemu nasilja ili o nekakvim drugim problemima.

Istraživanje koje smo provodili trebalo je zadovoljiti određene kriterije Etičkoga kodeksa istraživanja s djecom. Sudionicima istraživanja potrebno je pružiti dovoljno informacija o ciljevima istraživanja, korištenoj metodologiji, očekivanim rezultatima istraživanja te potencijalnim rizicima i tegobama koje su sami sudionici tijekom istraživanja mogli doživjeti. Također, svaki je sudionik istraživanja bio informiran da može odustati od istraživanja u bilo kojem trenutku. Budući da se istraživanje provodilo s djecom, sudionicima su ostavljeni kontakt podaci osoba i institucija kojima se mogu obratiti za pomoć jer Etički kodeks nalaže da je

potrebno osigurati zaštitu prava djeteta, najbolji interes i dobrobit djeteta, poduzeti sve kako ne bi došlo do kršenja prava sudionika te kako trebamo biti sigurni da istraživanje nije ostavilo nikakve negativne posljedice (Ajduković i Kolesarić, 2003; Bilić i sur., 2012; Sesar, 2011).

4. REZULTATI

Ovim smo istraživanjem željeli ispitati povezanost vršnjačkog zlostavljanja te viktimizacije sa socijalnom (broj prijatelja, vršnjačka prihvaćenost, socijalna samoefikasnost) i emocionalnom (emocionalna kompetencija i emocionalna samoefikasnost) prilagodbom učenika. Prikupljene podatke obradili smo u programskom paketu SPSS.

U tablici 3 prikazani su podaci deskriptivne statistike korištenih varijabli (ukupno zlostavljanje, tradicionalno zlostavljanje, elektroničko zlostavljanje, tjelesno zlostavljanje, verbalno zlostavljanje, ekonomsko zlostavljanje, relacijsko zlostavljanje, seksualno zlostavljanje, ukupna viktimizacija, tradicionalna viktimizacija, elektronička viktimizacija, tjelesna viktimizacija, verbalna viktimizacija, ekonomska viktimizacija, relacijska viktimizacija, seksualna viktimizacija, broj prijatelja, vršnjačka prihvaćenost, socijalna samoefikasnost, emocionalna kompetencija, emocionalna samoefikasnost). Za sve smo korištene varijable prikupili podatke gotovo svih sudionika (N=496), osim za varijable koje se odnose na viktimizaciju, gdje jedan sudionik nije procijenio koliko je često doživljavao određena ponašanja odnosno nije zaokružio tvrdnje kojima je opisano određeno doživljeno ponašanje (N=495) te za varijable socijalna samoefikasnost, emocionalna kompetencija i emocionalna samoefikasnost gdje je nešto manje sudionika jer nisu svi sudionici procijenili ponuđene tvrdnje te zaokružili broj u odgovoru koji se na njih odnosi (socijalna samoefikasnost N=488, emocionalna kompetencija N=491, emocionalna samoefikasnost N=488).

Varijable prikazane u tablici 3 dobivene su na temelju aritmetičkih sredina čestica Upitnika o vršnjačkom zlostavljanju (UVZ), Upitnika samoefikasnosti za djecu (SEQ-C) te Upitnika emocionalne kompetentnosti (UEK-15). Za sve su mjerene varijable dobiveni puni rasponi odgovora, nije bilo većih odstupanja na indeksima asimetrije i zaobljenosti (skewness i kurtosis nisu prelazile vrijednost +/- 2 tako da nije bilo velikog odstupanja od normalne raspodjele) stoga je u analizama primijenjena parametrijska statistika.

Tablica 3. Prikaz deskriptivnih podataka za mjerene varijable

Varijabla	N	Min	Max	M	SD
Ukupno zlostavljanje	496	1,00	5,00	1,24	,45
Tradicionalno zlostavljanje	496	1,00	5,00	1,32	,50
Elektroničko zlostavljanje	496	1,00	5,00	1,09	,41
Tjelesno zlostavljanje	496	1,00	5,00	1,28	,62
Verbalno zlostavljanje	496	1,00	5,00	1,42	,63
Ekonomsko zlostavljanje	496	1,00	5,00	1,19	,47
Relacijsko zlostavljanje	496	1,00	5,00	1,46	,61
Seksualno zlostavljanje	496	1,00	5,00	1,11	,53
Ukupna viktimizacija	495	1,00	5,00	1,56	,56
Tradicionalna viktimizacija	495	1,00	5,00	1,73	,61
Elektronička viktimizacija	495	1,00	5,00	1,25	,58
Tjelesna viktimizacija	495	1,00	5,00	1,53	,69
Verbalna viktimizacija	495	1,00	5,00	2,06	,86
Ekonomska viktimizacija	495	1,00	5,00	1,61	,63
Relacijska viktimizacija	495	1,00	5,00	1,90	,85
Seksualna viktimizacija	495	1,00	5,00	1,24	,65
Broj najboljih prijatelja	452	0	1000	6,44	47,25
Socijalna samoeфикаsnost	488	1,00	5,00	3,86	,70
Emocionalna kompetencija	491	1,00	5,00	3,90	,64
Emocionalna samoeфикаsnost	488	1,00	5,00	3,49	,87

Povezanost vršnjačkog zlostavljanja i vršnjačke viktimizacije sa socio-emocionalnom prilagodbom učenika osnovnoškolske dobi

Sukladno istraživačkim problemima utvrđena je povezanost vršnjačkog zlostavljanja i vršnjačke viktimizacije sa socio-emocionalnom prilagodbom učenika osnovnoškolske dobi. Socijalna prilagodba mjerena je varijablama broj prijatelja, vršnjačka prihvaćenost i socijalna samoeфикаsnost, a emocionalna prilagodba mjerena je varijablama emocionalna samoeфикаsnost i emocionalna kompetencija. U tablici 4 prikazana je povezanost vršnjačkog zlostavljanja s brojem prijatelja, vršnjačkom prihvaćenosti, socijalnom samoeфикаsnosti, emocionalnom samoeфикаsnosti te emocionalnom kompetencijom, a u tablici 5 prikazana je povezanost vršnjačke viktimizacije s brojem prijatelja, vršnjačkom prihvaćenosti, socijalnom samoeфикаsnosti, emocionalnom samoeфикаsnosti te emocionalnom kompetencijom. Istraživanjem su dobiveni rezultati koji pokazuju slabiju povezanost socijalne prilagodbe i vršnjačkog zlostavljanja. Utvrđena je statistički značajna pozitivna povezanost broja najboljih

prijatelja učenika s tradicionalnim, elektroničkim, ekonomskim te seksualnim zlostavljanjem, a ista varijabla broj prijatelja nije povezana s tjelesnim, verbalnim i relacijskim zlostavljanjem. Kod vršnjačke prihvaćenosti te socijalne samoefikasnosti nije uočena statistički značajna povezanost niti s jednim oblikom zlostavljanja. Emocionalna prilagodba pokazala se jače povezana s vršnjačkim zlostavljanjem. Statistički je značajna negativna povezanost utvrđena između emocionalne samoefikasnosti i kompetencije s gotovo svim vrstama zlostavljanja izuzev povezanosti emocionalne samoefikasnosti s elektroničkim, ekonomskim te seksualnim zlostavljanjem.

Za razliku od zlostavljanja, socijalna prilagodba pokazala se jače povezana s vršnjačkom viktimizacijom. Kod vršnjačke viktimizacije dobivena je statistički negativna povezanost broja prijatelja s relacijskom viktimizacijom dok s ostalim oblicima viktimizacije nije uočena povezanost. Statistički je značajna negativna povezanost dobivena također između varijabli vršnjačke prihvaćenosti te socijalne samoefikasnosti sa svim oblicima viktimizacije izuzev seksualne viktimizacije. Emocionalna prilagodba pokazala se nešto manje povezanom s vršnjačkom viktimizacijom nego sa zlostavljanjem, iako je utvrđena statistički značajna negativna povezanost emocionalne samoefikasnosti i emocionalne kompetencije sa svim oblicima viktimizacije.

Tablica 4. Povezanost različitih vrsta zlostavljanja sa socio-emocionalnom prilagodbom učenika

	Broj najboljih prijatelja	Vršnjačka prihvaćenost	Socijalna samoefikasnost	Emocionalna samoefikasnost	Emocionalna kompetencija
Ukupno zlostavljanje	,122**	-,037	-,020	-,122**	-,363**
Tradicionalno zlostavljanje	,098*	-,033	-,021	-,129**	-,364**
Elektroničko zlostavljanje	,161**	-,040	-,014	-,086	-,304**
Tjelesno zlostavljanje	,088	-,049	-,018	-,111*	-,312**
Verbalno zlostavljanje	,092	-,061	-,061	-,139**	-,339**
Ekonomsko zlostavljanje	,133**	,029	-,001	-,084	-,321**
Relacijsko zlostavljanje	,022	-,042	-,003	-,136**	-,303**
Seksualno zlostavljanje	,113*	,031	,026	-,040	-,262**

** p < ,01; * p < ,05

Tablica 5. Povezanost različitih vrsta viktimizacije sa socio-emocionalnom prilagodbom učenika

	Broj najboljih prijatelja	Vršnjačka prihvaćenost	Socijalna samoefikasnost	Emocionalna samoefikasnost	Emocionalna kompetencija
Ukupna viktimizacija	-,048	-,394**	-,387**	-,339**	-,322**
Tradicionalna viktimizacija	-,054	-,428**	-,403**	-,354**	-,330**
Elektronička viktimizacija	-,024	-,240**	-,277**	-,241**	-,241**
Tjelesna viktimizacija	,022	-,274**	-,232**	-,253**	-,289**
Verbalna viktimizacija	-,042	-,446**	-,372**	-,297**	-,248**
Ekonomska viktimizacija	,031	-,225**	-,294**	-,305**	-,313**
Relacijska viktimizacija	-,150**	-,498**	-,472**	-,373**	-,301**
Seksualna viktimizacija	-,012	,015	-,053	-,093*	-,155**

** p < ,01; * p < ,05

5. RASPRAVA

Povezanost vršnjačkog zlostavljanja sa socio-emocionalnom prilagodbom učenika osnovnoškolske dobi

Sukladno prvom istraživačkom problemu utvrđena je povezanost vršnjačkog zlostavljanja sa socio-emocionalnom prilagodbom učenika osnovnoškolske dobi. Socio-emocionalna prilagodba mjerena je varijablama: broj prijatelja, vršnjačka prihvaćenost, socijalna samoeфикаsnost, emocionalna samoeфикаsnost i emocionalna kompetencija. Rezultati su istraživanja djelomično u skladu s očekivanjima te isto tako djelomično povezani s prijašnjim istraživanjima.

Rezultati su našega istraživanja pokazali slabiju povezanost socijalne prilagodbe s vršnjačkim zlostavljanjem. Iako smo očekivali negativnu povezanost vršnjačkog zlostavljanja s brojem prijatelja, vršnjačkom prihvaćenošću i socijalnom samoeфикасношću, naši su rezultati ipak pokazali drugačije. Kod vršnjačke prihvaćenošću i socijalne samoeфикасношću nije dobivena povezanost niti s jednim oblikom vršnjačkog zlostavljanja. Međutim, kod varijable broj prijatelja dobivena je statistički značajna pozitivna povezanost s tradicionalnim, elektroničkim, ekonomskim i seksualnim zlostavljanjem, a nije utvrđena povezanost s tjelesnim, verbalnim i relacijskim zlostavljanjem. Pretpostavili smo kako će učenici, koji zlostavljaju drugu djecu, imati slabije razvijenu socijalnu samoeфикаsnost, biti neprihvaćeni među vršnjacima te imati manji broj prijatelja zbog toga što vršnjacima ne pristupaju na pravilan i primjeren način već ih zlostavljaju. Iako smo mislili da zlostavljači nisu sposobni stupati u interpersonalne odnose i održavati prijateljstva upravo zbog svog zlostavljačkog ponašanja, što prvotna istraživanja i pokazuju, moguće je kako varijable socijalne samoeфикасношću i vršnjačke prihvaćenošću nisu povezane s vršnjačkim zlostavljanjem zato što će zlostavljači uvijek imati neku djecu za prijatelje i biti sposobni održavati prijateljstva s nekom djecom sličnom sebi koja će to njihovo ponašanje podržavati (Vasta i sur., 1998). Oni se stoga ne ističu, prema našem istraživanju, niti kao odlično prihvaćeni od vršnjaka niti kao odbaćeni od strane vršnjaka. Isto tako, iako je pretpostavka bila da će socijalna samoeфикаsnost biti negativno povezana s vršnjačkim zlostavljanjem, naše je istraživanje pokazalo da povezanosti nema. Određeni broj zlostavljača najčešće shvaća na koji način mogu dobiti ono što žele, kako pristupiti drugoj djeci da bi im bili prijatelji, posjeduju određene vještine jer vrlo dobro razumiju druge osobe i njihove slabosti, mogu biti vješti manipulatori, pa tako znaju odabrati žrtve koje toleriraju njihovo nasilje i za koje nije vjerojatno

da će dobiti potporu vršnjaka (Sutton, Smith i Swettenham, 1999). Vjerojatno zbog toga povezanosti nema jer će oni zbog svojih vještina podjednako kao i ostala djeca stupati u odnose s drugom djecom, stvarati prijateljstva, najčešće s vršnjacima sličnima sebi, i kroz svoje će zlostavljачko ponašanje dobiti potporu od djece slične sebi što će rezultirati i uspješnim održavanjem takvih prijateljstava. Vasta i sur. (1998) navode kako nasilna djeca nisu socijalno izolirana nego pronalaze prijatelje sličnih osobina i ponašanja, od kojih dobivaju podršku za svoje antisocijalno ponašanje, iako, prema Velki (2012), oni nisu prihvaćeni od vršnjaka neuključenih u nasilje. Ne čudi stoga da je naše istraživanje pokazalo kako broj prijatelja ima statistički pozitivnu povezanost sa svim vrstama zlostavljanja osim s tjelesnim, verbalnim i relacijskim zlostavljanjem, iako smo u našem istraživanju očekivali negativnu povezanost. No kako je i navedeno, zlostavljači pronalaze prijatelje u djeci koja su slična njima, i koja njihovo ponašanje podržavaju. Tu su također i djeca koja nisu uključena u zlostavljanje, ali se možda zbog straha da postanu žrtve priklanjaju zlostavljačima i podržavaju njihovo ponašanje, no prema istraživanju Velki i Vrdoljak (2013) zlostavljači ipak nisu omiljeni u društvu vršnjaka. Ovi rezultati, iako smo očekivali drugačije, nisu toliko neočekivani te podupiru navode i rezultate istraživanja Krulić i sur. (2015) prema kojima se vršnjačka prihvaćenost/odbaćenost nije pokazala toliko značajna za vršnjačko nasilje koliko za vršnjačku viktimizaciju. Istraživanje Velki, Duvnjak i Milić (2016) pokazalo je također kako zlostavljači imaju veći broj prijatelja nego žrtve. Iako je naše istraživanje pokazalo statistički značajnu pozitivnu povezanost broja prijatelja sa tradicionalnim, elektroničkim, ekonomskim i seksualnim zlostavljanjem to možda ne znači da djeca žele biti prijatelji s takvim zlostavljačima. Moguće je da elektronička i seksualna zlostavljanja nisu toliko vidljiva drugoj djeci pa iako možda s takvim zlostavljačima inače ne bi bili prijatelji sada ipak jesu jer ne znaju da oni na taj način zlostavljaju druge učenike. Djeca koju smo ispitali trenutno su u fazi predpuberteta i puberteta i baš kao što navode Dijkstra, Lindenberg i Veenstra (2007) djevojčice u toj dobi pokazuju naklonost prema agresivnim dječacima te je moguće da upravo zbog toga naše istraživanje pokazuje pozitivnu povezanost seksualnog zlostavljanja i broja prijatelja. Utvrđena pozitivna povezanost broja prijatelja i ekonomskog zlostavljanja možda leži u tome da djeca ekonomsko zlostavljanje ne smatraju toliko značajnim i opasnim kao neke druge vrste zlostavljanja pa su ipak prijatelji s nekim koji to zlostavljanje čini. Također, moguće je da neka djeca imaju koristi od ekonomskog zlostavljanja kojeg čine zlostavljači. Najvjerojatnije bi pak moglo biti i to da su prijatelji zlostavljača i sami zlostavljači pa ga podržavaju u tome što čini, ili da su prijatelji ona djeca koja su u strahu da se to isto i njima ne bi dogodilo ako odluče ne biti prijatelji sa zlostavljačem. Razlog zbog kojega ne postoji povezanost broja prijatelja s tjelesnim, verbalnim i relacijskim zlostavljanjem možda

je taj što su to oblici zlostavljanja koji se najčešće događaju pa djeca to smatraju normalnim i uobičajenim, odnosno toleriraju takvu vrstu zlostavljanja.

Emocionalna se prilagodba pokazala jače povezanom s vršnjačkim zlostavljanjem. Dobiveni rezultati pokazuju statistički značajnu negativnu povezanost emocionalne samoefikasnosti i emocionalne kompetencije sa svim oblicima zlostavljanja izuzev elektroničkog, ekonomskog i seksualnog kod kojih nije dobivena povezanost s emocionalnom samoefikasnosti. Pretpostavka je bila kako će svi oblici zlostavljanja biti negativno povezani s emocionalnom samoefikasnosti i emocionalnom kompetencijom i to se pokazalo djelomično točnim. Kao što je već navedeno, emocionalna se samoefikasnost odnosi na sposobnost pojedinca u snalaženju i nošenju sa svojim osjećajima odnosno sposobnost pojedinca da se nosi s negativnim emocionalnim doživljajima djelujući na njihov intenzitet, frekvenciju i trajanje. Za počinitelje tradicionalnog, tjelesnog, verbalnog i relacijskog zlostavljanja pokazalo se da imaju slabije razvijenu emocionalnu samoefikasnost za što ne možemo utvrditi je li uzrok ili posljedica njihovog zlostavljačkog ponašanja. Snalaženje i upravljanje vlastitim osjećajima vrlo je teško za odraslu osobu, a pogotovo za dijete stoga ne čudi da zlostavljači u takvim negativnim ili konfliktnim situacijama reagiraju na nasilan način jer ako kod njih emocionalna samoefikasnost nije dovoljno razvijena, moguće je da ne mogu i ne znaju drugačije postupiti. Moguće je također da su zlostavljači kroz određeni vremenski period na takvo svoje zlostavljačko ponašanje počeli gledati kao na nešto normalno pa zbog toga slabije razvijena emocionalna samoefikasnost može biti i posljedica takvog njihovog ponašanja. Ovakav je rezultat našeg istraživanja djelomično očekivan. Bohnert i sur. (2003) navode stoga kako slabije razvijene sposobnosti identificiranja uzroka emocija karakteriziraju djecu s višim stupnjem agresivnog ponašanja te je također utvrđeno da identificiranje, razumijevanje i reguliranje svojih osjećaja za posljedicu ima smanjenu razinu raznih problematičnih ponašanja, pa tako i agresivnog. Cook, Greenberg, Kusche (1994) navode kako djeca školske dobi ne reagiraju na primjeren način jer nisu u mogućnosti pronaći primjere prošlih emocionalnih iskustava i prikladnih osjećaja za određenu situaciju, pa stoga reagiraju na način na koji znaju. Emocionalno inteligentni pojedinci, s druge strane, imaju veći raspon emocionalnih iskustava i mogu zamisliti vlastite reakcije u nekoj situaciji i procijeniti njihovu učinkovitost, pa se u skladu s tim i ponašati (Kopp 1989). Jasno je stoga da bi se pojava zlostavljačkog ponašanja mogla smanjiti kada bi se zlostavljači naučili pravilno suočiti s negativnim situacijama i upravljati svojim osjećajima u takvim situacijama te sukladno tome pravilo reagirali. Istraživanje koje smo proveli nije pokazalo povezanost emocionalne samoefikasnosti te elektroničkog, ekonomskog i seksualnog zlostavljanja. Razlog tomu možda je taj što kod ovih vrsta zlostavljanja nisu toliko izražene sposobnosti djelovanja na

intenzitet, frekvenciju i trajanje emocionalnih doživljaja. Ove se vrste zlostavljanja ne događaju tijekom nekakvog negativnog emocionalnog doživljaja, nisu rezultat reagiranja pod negativnim pritiskom, već su najčešće smišljene i isplanirane kako bi se žrtvi s nekim razlogom naudilo.

Statistički značajna negativna povezanost dobivena je između emocionalne kompetencije i svih oblika zlostavljanja. Ovaj nam podatak ukazuje na to da počinitelji zlostavljanja imaju slabije razvijenu emocionalnu kompetenciju. Iako ne znamo je li slabije razvijena emocionalna kompetencija uzrok njihovog zlostavljačkog ponašanja, ili je ona posljedica, sigurno je da povezanost postoji. Prijašnja su istraživanja (Field, 1999; Krulić i Velki, 2014; Mayer i sur., 2004) također pokazala ovakav rezultat. Jasno je da zlostavljači imaju slabije razvijenu empatiju, slabije razvijene sposobnosti prepoznavanja emocija te upravljanja njima. Moguće je da zlostavljači zbog svoje nemogućnosti prepoznavanja emocija neku emociju ili situaciju krivo protumače kao negativnu pa zbog toga imaju nasilne reakcije. Isto je tako moguće da nemaju razvijenu empatiju pa ih fizička ili psihička bol žrtve ne sprječava da žrtvu zlostavljaju jer oni sami ne mogu percipirati žrtvine osjećaje u takvoj situaciji odnosno staviti se u poziciju žrtve i shvatiti kako se žrtva osjeća. Naši rezultati potvrđuju rezultate prijašnjih istraživanja, pa je tako prema istraživanju Krulić i Velki (2014) za počinjeno nasilje utvrđena negativna povezanost s emocionalnom inteligencijom u testu koji ispituje sposobnost percepcije, procjene i izražavanja emocija, emocionalnu facilitaciju mišljenja, razumijevanje emocija te refleksivnu regulaciju emocija što znači da će nasilnici biti slabiji na ovim područjima emocionalne inteligencije. Drugim je testom također utvrđeno kako učenici koji su skloniji zlostavljanju postižu niže rezultate na testu inteligencije kojim se ispituje utjecaj emocija na mišljenje i pamćenje te regulacija i kontrola emocija. Field (1999) navodi također kako su počinitelji nasilja u odnosu na ostale sudionike nasilja emocionalno nezreliji te manje empatični. Mayer i sur. (2004) na osnovu rezultata niza istraživanja utvrdili su kako se pojavljuje jedinstven obrazac odnosa nasilnog ponašanja i emocionalne inteligencije. Što je viša razina emocionalne inteligencije, manje je nasilnog ponašanja i drugih ponašajnih problema. Budući da se emocionalna inteligencija razvija s dobi i iskustvom svakako bi članovi djetetove obitelji i škole trebali poraditi na razvoju emocionalne inteligencije te tako pokušati smanjiti pojavu zlostavljanja.

Povezanost vršnjačke viktimizacije sa socio-emocionalnom prilagodbom učenika osnovnoškolske dobi

Sukladno prijašnjim istraživanjima, naše je istraživanje potvrdilo pretpostavku negativne povezanosti gotovo svih oblika vršnjačke viktimizacije sa socio-emocionalnom prilagodbom učenika osnovnoškolske dobi. Najveća je negativna povezanost utvrđena između vršnjačke viktimizacije te varijabli vršnjačke prihvaćenosti, socijalne samoeфикаsnosti, emocionalne samoeфикаsnosti te emocionalne kompetencije izuzev nepovezanosti seksualne viktimizacije sa socijalnom samoeфикаsnosti i vršnjačkom prihvaćenosti. Kod broja prijatelja dobivenaje negativna povezanost s relacijskom viktimizacijom dok kod ostalih oblika vršnjačke viktimizacije ne postoji povezanost s brojem prijatelja.

Za razliku od zlostavljanja, socijalna se prilagodba pokazala jače povezanom s vršnjačkom viktimizacijom. U osnovnoškolskoj dobi, kada se djeca još razvijaju, vrlo bitnu ulogu u njihovu razvoju imaju socijalni odnosi. Dosadašnja istraživanja pokazala su da osjećaj odbačenosti od strane vršnjaka može rezultirati depresijom, socijalnom anksioznošću (Hodges i Perry, 1999), poteškoćama u socijalnim odnosima (Menessini i sur., 2010), nesigurnošću i osjetljivošću (Glew i sur., 2000; prema Krulić i sur., 2015). Naše je istraživanje pokazalo statistički značajnu negativnu povezanost vršnjačke viktimizacije i vršnjačke prihvaćenosti, izuzev seksualne viktimizacije, što potvrđuje i istraživanje Krulić i sur., (2015). Iste su rezultate pokazala i neka druga istraživanja (Rigby, 2002; Schwartz, 2000) koja pokazuju kako žrtve imaju negativan socijalni status, odnosno nisu omiljene u društvu stoga su i slabije prihvaćene, imaju najviše problema u odnosima s vršnjacima (Marini i sur., 2006), nepopularne su i vršnjaci ih često odbacuju (Hodges i sur., 1999). Neka djeca imaju poteškoće u socijalnim odnosima kao što su povučenost, socijalna anksioznost, strah od negativnog vrednovanja i izbjegavanje socijalnih situacija te oni teško prilaze drugoj djeci, što može biti razlog zašto nisu prihvaćeni u društvu, a samim time su i „laka meta“ za zlostavljače jer nemaju nekoga tko će ih braniti i stati uz njih. Djeca koja su zlostavljana često ostaju bez prijatelja i zbog toga što se njihovi prijatelji priklanjaju zlostavljačima kako i sami ne bi postali žrtve. Međutim, naše je istraživanje pokazalo značajnu negativnu povezanost relacijske viktimizacije i broja prijatelja dok s ostalim varijablama nije utvrđena povezanost, odnosno da žrtve relacijske viktimizaciju imaju manji broj prijatelja. Iako smo predvidjeli negativnu povezanost sa svim varijablama viktimizacije, ipak se pokazalo kako pojedine vrste viktimizacije nisu povezane s brojem prijatelja žrtava. Nije neočekivano da žrtve imaju određeni broj prijatelja. Radi se možda i o tome da su ti prijatelji

koje žrtve imaju vjerojatno i sami žrtve zlostavljanja. Iako je dobro da žrtve imaju prijatelje, nekoga s kime će se družiti i igrati, ipak kod takvih prijateljstava djeca se ne mogu međusobno zaštititi jer se nalaze u istoj situaciji i vjerojatno su i postali prijatelji baš zbog toga što su bili u istoj situaciji i odbačeni od ostalih. Bitno je napomenuti kako je naše istraživanje pokazalo statistički značajnu negativnu povezanost relacijske viktimizacije i broja prijatelja. Relacijska viktimizacija označava isključivanje iz socijalnih odnosa. Djeca koja su isključivana iz socijalnih odnosa imaju mali broj prijatelja. Moguće je da u situacijama kada je dijete viktimizirano na taj način, nitko ne želi biti njegov prijatelj kako se i njemu ne bi dogodilo isto. Na taj se način broj prijatelja već odbačenog djeteta znatno smanjuje i to dijete još više postaje viktimizirano isključivanjem iz grupe vršnjaka. Neka su djeca već sama po sebi povučena i imaju problema sa stvaranjem socijalnih odnosa pa ih zbog toga vršnjaci odbacuju i na taj način djeca postaju viktimizirana. Problem je u tome što se jednom odbačeno dijete od strane vršnjaka teško može ponovno socijalizirati s tom grupom vršnjaka. Ako se to dogodi u nižim razredima postoji mogućnost da će to dijete tijekom osam godina biti okruženo grupom vršnjaka koji ga ne prihvaćaju i to će na njega ostaviti trajne posljedice. Takvo dijete kroz svoje će osnovnoškolsko obrazovanje prolaziti samo i to će vjerojatno stvoriti dodatne probleme u socijalnom, akademskom i emocionalnom funkcioniranju. Dijete koje kroz dulji period bude odbačeno vjerojatno će se smatrati nesposobnim za stvaranjem socijalnih odnosa i teško će se uklopiti u bilo koju sredinu u kojoj se nakon toga bude našlo. Socijalna izolacija psihološki negativno djeluje na dijete koje se zbog mnogih problema na koje nailazi može i samo početi udaljavati, čak i od onih vršnjaka koji za nj pokazuju interes (Bilić i Zloković, 2004). Ne čudi stoga podatak našeg istraživanja kako je statistički značajna negativna povezanost vršnjačke viktimizacije i socijalne samoeфикаsnosti. Djeca koja nisu sposobna uključiti se u socijalne interakcije koje podrazumijevaju iniciranje i održavanje interpersonalne veze potencijalne su žrtve. Takva djeca čekaju da se njih uključi u grupu vršnjaka, potreban im je poticaj da se socijaliziraju, nisu sposobni sami se nametnuti i održavati socijalni odnos. Zbog toga često budu izolirana i meta su zlostavljača. No isto tako djeca koja su viktimizirana, a možda su imala koliko-toliko razvijenu socijalnu samoeфикаsnost, mogu se uslijed određenog vremenskog perioda viktimizacije početi povlačiti u sebe, gubiti prijatelje, gubiti sposobnost održavanja socijalnih odnosa, a time i sposobnost sklapanja novih prijateljstava. Dovodi li ih to do osamljenosti, druga djeca neće inicirati prijateljski odnos s njima, ne žele biti prijatelji s onime tko je odbačen jer se i sami tada mogu pronaći u sličnoj situaciji. Kod varijabli vršnjačke prihvaćenosti i socijalne samoeфикаsnosti nije utvrđena povezanost sa seksualnom viktimizacijom. Moguće je također da je to zbog toga što seksualna viktimizacija nije toliko uočljiva drugoj djeci, žrtve o tome

vjerojatno ne žele razgovarati pa možda nitko ni ne zna da su ta djeca žrtve seksualnog zlostavljanja. Također je moguće da se zbog toga što se svi oni nalaze u periodu spoznavanja svoje seksualnosti i razdoblju puberteta, ne osjećaju ugroženo jer ispituju svoje mogućnosti i sposobnosti.

Vršnjačko se zlostavljanje pokazalo jače povezanim s emocionalnom prilagodbom, no bez obzira na to, naše je istraživanje pokazalo statistički značajnu negativnu povezanost emocionalne prilagodbe i vršnjačke viktimizacije. Negativna je povezanost svih oblika viktimizacije s emocionalnom samoefikasnosti i emocionalnom kompetencijom. Emocionalna se samoefikasnost odnosi na sposobnost osobe da se nosi s negativnim emocionalnim doživljajima djelujući na njihov intenzitet, frekvenciju i trajanje. Osobe s višom razinom samoefikasnosti uključivat će se u izvođenje zadataka koji unapređuju razvoj njenih vještina i sposobnosti, a kod žrtava su te sposobnosti slabije razvijene. Žrtve također imaju vrlo slabo razvijeno samopoštovanje i samopouzdanje što su potvrdila brojna istraživanja (Sesar, 2011). Upravo zbog toga žrtve se neće samostalno uključivati u nekakve aktivnosti zato što misle da za njihovo izvršenje nisu sposobne. One se također neće znati nositi s konfliktnim situacijama, neće znati pravilno reagirati. Moguće je i da će upravo zbog tog manjka samopoštovanja i nemogućnosti upravljanja emocijama privući zlostavljače i tako postati žrtve. Jasno je dakako da viktimizacija može ostaviti značajne posljedice na emocionalno funkcioniranje žrtve, kako kod kompetencije tako i kod samoefikasnosti. No moramo se svakako pitati jesu li upravo slabija razvijena emocionalna kompetencija te samoefikasnost neke djece poticaj drugoj djeci da im oni postanu žrtve. Brojna su istraživanja pokazala (Olweus, 1998; Bilić i sur., 2012; Sindik i Veselinović, 2007; Sesar, 2011) da su žrtve upravo one osobe koje imaju nisko samopoštovanje (ne smatraju se dovoljno vrijednima), osobe koje se ne mogu ili ne znaju zauzeti za sebe, osobe koje se ne mogu obraniti, osobe koje ne znaju upravljati svojim emocijama odnosno osobe koje su „slabe“ u brojnim područjima, a za zlostavljače je karakteristično da za žrtve biraju upravo one osobe koje su od njih „slabije“. No isto tako posljedice učestalog zlostavljanja mogu biti nisko samopoštovanje, nesposobnost zauzimanja za sebe, nesposobnost upravljanja vlastitim emocijama, što su karakteristike žrtava, no ne možemo sa sigurnošću tvrditi jesu li neka djeca zbog navedenih karakteristika postala žrtve zlostavljanja ili su navedene karakteristike razvile kao posljedicu učestalog doživljavanja zlostavljanja.

Prema istraživanju Krulić i sur. (2015) emocionalna se inteligencija odnosno kompetencija nije pokazala kao najbolji prediktor vršnjačke viktimizacije no ipak je značajna.

Naše je istraživanje pokazalo značajnu negativnu statističku povezanost vršnjačke viktimizacije te emocionalne kompetencije iako ne možemo sa sigurnošću reći je li slabija emocionalna kompetencija uzrok ili posljedica vršnjačke viktimizacije. Kao što je navedeno i kod vršnjačkog zlostavljanja, tako ćemo i ovdje spomenuti da je moguće kako će pojedinci, koji imaju slabije razvijene sposobnosti regulacije i kontrole emocija te u skladu s time češće neadekvatno reagirati u različitim situacijama, vjerojatnije biti viktimizirani nego pojedinci koji imaju više razvijene navedene sposobnosti. Zlostavljači takve pojedince mogu prepoznati te ih upravo zbog toga izabrati kao svoje žrtve. Istraživanje Krulić i Velki (2014) pokazalo je također kako postoji značajna negativna povezanost vršnjačke viktimizacije te emocionalne inteligencije. Kako navode, moguće je i da je slabije razvijena emocionalna kompetencija posljedica vršnjačke viktimizacije što bi značilo da će žrtve imati problema s prepoznavanjem, kontrolom i regulacijom emocija. Također, kod žrtva je vidljiv i veći utjecaj emocija na mišljenje i pamćenje što bi značilo da će se žrtve bolje sjećati negativnih iskustava te da će njihova izloženost nasilju izazvati anksioznost, depresiju i stres. Beane (2008) navodi također kako neka djeca počnu vjerovati kako su zaslužila zlostavljanje, a s vremenom zlostavljana osoba može razviti mentalitet žrtve kao trajan dio njezine psihe. Transverzalna istraživanja o posljedicama sudjelovanja u vršnjačkom zlostavljanju konzistentno pokazuju da djeca izložena zlostavljanju od vršnjaka imaju lošije emocionalno funkcioniranje u adolescenciji (Forero i sur., 1999; Saluja i sur., 2004). Emocionalna se inteligencija, kako je već i navedeno, razvija s dobi i iskustvom. Potrebno je stoga poraditi na emocionalnom razvoju kako zlostavljača tako i žrtva kako ne bi imali trajne negativne posljedice u budućnosti.

Navedeni rezultati našega istraživanja potvrdili su djelomično našu pretpostavku. Moguće je da slabije razvijene socijalne i emocionalne odrednice pojedinaca uzrokuju zlostavljanje odnosno viktimizaciju, no vrlo je vjerojatno i da su slabije razvijene socijalne i emocionalne odrednice posljedica dugotrajnog vršnjačkog zlostavljanja odnosno viktimizacije. Povezanost je itekako vidljiva, no ne možemo sa sigurnošću utvrditi je li nešto uzrok ili posljedica u ovoj situaciji. U našem je istraživanju emocionalna prilagodba jače negativno povezana sa zlostavljanjem nego s viktimizacijom, a socijalna je prilagodba jače negativno povezana s viktimizacijom nego sa zlostavljanjem. Također, vidljiva je razlika u broju prijatelja kod zlostavljača i žrtava, odnosno neki oblici vršnjačkog zlostavljanja pozitivno su povezani s brojem prijatelja dok je kod vršnjačke viktimizacije negativna povezanost broja prijatelja i relacijske viktimizacije.

Primjena dobivenih rezultata u školskom okruženju

Djeca tijekom svoga školovanja mnogo vremena provode u školi koja za njih predstavlja drugi dom. Škola za djecu predstavlja vrlo važnu ulogu kako u obrazovanju tako i u odgoju. Roditelji, učitelji, djelatnici škole, vršnjaci, svi oni oblikuju dijete i o njima ovisi kakva će odrasla osoba to dijete biti. Našim smo istraživanjem utvrdili negativnu povezanost zlostavljanja odnosno viktimizacije s različitim čimbenicima socio-emocionalnog razvoja odnosno prilagodbe djeteta. Jasno je kako vršnjačko zlostavljanje postoji i kako je ono učestalo. Prevencija bi zlostavljanja u školama trebala započinjati s oblikovanjem dječjih stavova o zlostavljanju, odgojem koji ne tolerira zlostavljanje kako bi djeca naučila rješavati probleme, suočavati se s negativnim situacijama na pravilan i primjeren način bez upotrebe nasilja. Učenike bi trebalo poučiti kako nenasilno rješavati sukobe, što je to zlostavljanje uopće, koji su oblici zlostavljanja i što oni mogu učiniti kako bi se pojava zlostavljanja smanjila. Vrlo korisni mogu biti razni programi prevencije zlostavljanja, kako interni tako i eksterni koje bi bilo dobro provoditi od samog početka školovanja djeteta te je u njih potrebno također uključiti djelatnike škole i roditelje jer je međusobna suradnja vrlo bitna za uspješnost programa.

Vršnjačko zlostavljanje i viktimizacija uglavnom su negativno povezani sa socijalnim i emocionalnim razvojem učenika koji su u zlostavljanje uključeni, bilo da su žrtve ili zlostavljači. Emocije su jedan od najvažnijih činitelja koji utječu na cjelokupno funkcioniranje pojedinca i imaju glavnu ulogu u interpersonalnom životu. Dječji socijalni razvoj obuhvaća ponašanja, stavove i afekte sjedinjene u dječjoj interakciji s odraslima i vršnjacima (Brajša-Žganec, 2003). Slaba ili loša socio-emocionalna prilagodba pojedinca može biti uzrok zlostavljanja, ali isto tako i posljedica. Upravo je to razlog zbog kojega bi učitelji, djelatnici škole, roditelji trebali poraditi na pravilnom razvoju socijalnih i emocionalnih aspekata ličnosti. Ako je neko dijete povučeno, ako ima slabije razvijene socijalne sposobnosti, potrebno mu je pomoći da svoje socijalne sposobnosti razvije kako bi se socijaliziralo s grupom vršnjaka. Naravno, ako su učenici žrtve zlostavljanja potrebno im je pomoći, razgovarati i s njima, ali i s ostalom djecom u razredu, te im pomoći da zbog toga što su zlostavljani ne ostanu trajno zakinuti u svom socijalnom razvoju. Slabiji emocionalni razvoj negativno je povezan kako sa zlostavljanjem tako i s viktimizacijom. Učenike je stoga potrebno poučiti o tome na koji način mogu kontrolirati svoje emocije, kako na miran način mogu riješiti nekakav problem, kako se suočiti sa za njih nepovoljnom situacijom. Kako bi se u svojoj odrasloj dobi uspješno suočavali s emocionalnim izazovima, potrebno ih je tome poučiti tijekom njihova odrastanja dok se na to još može utjecati.

Svako zlostavljanje može ostaviti vrlo značajne negativne posljedice na socijalni i emocionalni razvoj žrtava, ali i zlostavljača. Učitelji na to mogu utjecati i oni trebaju pokušati spriječiti zlostavljanje, odgajati djecu da se s problemima nauče nositi pravilno, naučiti ih da zlostavljanje ništa dobro sa sobom ne nosi te im pomoći da postanu sposobni, uspješni, stabilni i sretni odrasli ljudi.

Metodološki nedostaci istraživanja i preporuke za buduća istraživanja

Dobivene rezultate našeg istraživanja potrebno je promotriti s obzirom na neke metodološke nedostatke istraživanja. Jedan od nedostataka provedenog istraživanja bio je mali odaziv sudionika (48,41%). Iako je istraživanje bilo anonimno ipak nisu svi roditelji dali suglasnost za djetetovo sudjelovanje u istraživanju. Potrebno je zapitati se koji roditelji nisu dali suglasnost. Moguće je da su to upravo roditelji čija su djeca uključena u vršnjačko zlostavljanje ili imaju neke probleme u ponašanju pa zbog toga nisu htjela da njihovo dijete u istraživanju sudjeluje. Prijašnja su istraživanja pokazala da najčešće roditelji nasilnije djece ne daju pristanak za sudjelovanje djeteta u istraživanju (Velki, 2012), što bi značilo da je zapravo još veći broj djece uključene u vršnjačko nasilje. Pri određenju kriterija vršnjačkog zlostavljanja i viktimizacije služili smo se samo metodom samoprocjene što znači da podacima nisu skupljeni od više izvora, vršnjaka, roditelja i učitelja. Moguće je da učenici nisu dovoljno objektivni u samoprocjeni, odnosno da precjenjuju ili podcjenjuju količinu doživljenoga i počinjenoga zlostavljanja.

U istraživanju su sudjelovali samo učenici viših razreda osnovne škole, odnosno nije obuhvaćen cijeli dobni raspon sudionika, stoga nije moguća generalizacija dobivenih rezultata na druge dobne skupine. Iako je istraživanje bilo anonimno, ovdje postoji mogućnost da su neka djeca namjerno davala krive odgovore ili odgovore za koje smatraju da su socijalno poželjni, a postoji mogućnost da im je rješavanje upitnika nakon nekog vremena postalo „dosadno i naporno“ te nisu iskreno odgovorili na neka pitanja.

Unatoč nabrojenim nedostacima, rezultati provedenog istraživanja konzistentni su prijašnjim istraživanjima kod nas i u svijetu. Buduća istraživanja trebala bi se usmjeriti na pridobivanje većeg broja sudionika i obuhvatiti sudionike svih dobnih skupina (učenike nižih i viših razreda osnovne škole i učenike srednjih škola). Također, bilo bi dobro da buduća istraživanja koriste različite izvore i metode procjene, kako bi dobiveni rezultati bili objektivniji.

ZAKLJUČAK

Uz mnoštvo problema današnjice, jedan je veliki i ozbiljan problem vršnjačko zlostavljanje. U školama se vrlo često može čuti kako učenici jedni druge nazivaju pogrđnim imenima, a može se primijetiti i kako jedni druge odbacuju, izoliraju, a ponekad dolazi i do fizičkog obračuna. Iako ponekad i sami učenici, a i mnoštvo drugi ljudi misli kako je to normalno i uobičajeno ponašanje školske djece, s time se ne bismo složili. Ovo je problem koji se svakim danom povećava i kojemu trebamo pristupiti s ozbiljnošću i željom da pokušamo umanjiti njegovu pojavu.

U našem smo istraživanju mjerili povezanost vršnjačkog zlostavljanja sa socijalnim i emocionalnim razvojem odnosno prilagodbom učenika osnovnoškolske dobi. Socijalna je prilagodba jače povezana s vršnjačkom viktimizacijom nego sa zlostavljanjem. Kod vršnjačkoga je zlostavljanja uočena statistički značajna pozitivna povezanost broja prijatelja s tradicionalnim, elektroničkim, ekonomskim i seksualnim zlostavljanjem dok je kod vršnjačke viktimizacije i broja prijatelja uočena statistički značajna negativna povezanost samo s relacijskom viktimizacijom. Vršnjačka prihvaćenost i socijalna samoeфикаsnost kod vršnjačke su viktimizacije statistički negativno povezane sa svim oblicima viktimizacije izuzev seksualne. Emocionalna je pak prilagodba jače povezana s vršnjačkim zlostavljanjem nego s viktimizacijom. Emocionalna je samoeфикаsnost statistički značajno negativno povezana s tradicionalnim, tjelesnim, verbalnim i relacijskim zlostavljanjem dok je emocionalna kompetencija statistički negativno povezana sa svim oblicima zlostavljanja. Kod vršnjačke se viktimizacije može uočiti statistički negativna povezanost emocionalne samoeфикаsnosti i kompetencije sa svim oblicima viktimizacije.

Socijalni i emocionalni razvoj djeteta itekako će utjecati na socijalne i emocionalne aspekte ličnosti tog istog djeteta u njegovoj odrasloj dobi. Budući da je istraživanje pokazalo uglavnom negativnu povezanost vršnjačkog zlostavljanja i viktimizacije s gotovo svim varijablama socijalnog i emocionalnog razvoja, jasno je da je potrebno nešto učiniti kako bi se pojava zlostavljanja smanjila. Neka su istraživanja (Olweus, 1998; Rigby, 2002) pokazala kako programi prevencije igraju vrlo bitnu ulogu u smanjenju vršnjačkoga zlostavljanja. Te bi programe trebalo dosljedno i intenzivno provoditi u školama još od najnižih razreda, koristiti različite aktivnosti, surađivati s roditeljima, lokalnom zajednicom te međusobno unutar škole, razgovarati s učenicima o problemima te usaditi u njih netoleranciju na zlostavljanje. Socijalna se i emocionalna prilagodba može razvijati ako se poradi na razvoju sposobnosti prepoznavanja i

upravljanja emocijama, snalažanju u negativnim i konfliktnim situacijama, razvoju empatije, tolerancije na stres, razvoju vještina i sposobnosti u održavanju interpersonalnih odnosa te razvoju samopoštovanja i samopouzdanja učenika.

LITERATURA

1. Ajduković, M. i Kolesarić, V. (2003). *Etički kodeks istraživanja s djecom*. Samobor: A. G. MATOŠ.
2. Bandura, A. (1994). Self-efficacy. U: V.S. Ramachandran (ur.), *Encyclopedia of human behavior*, Vol. 4, 71-81. New York: Academic Press. (Ponovo tiskano U: H. Friedman [ur.], *Encyclopedia of mental health*. San Diego: Academic Press, 1998).
3. Beane, L.A. (2008). *Učionica bez zlostavljanja: više od 100 savjeta i strategija namijenjenih učiteljima u školama*. Zagreb: MOSTA.
4. Bilić, V. i Karlović, A., (2010). *Nasilje među mladima i nasilje prema mladima*. Pozicijski dokument mreže mladih Hrvatske.
5. Bilić, V., Buljan Flander, G. i Hrpka, H. (2012). *Nasilje nad djecom i među djecom*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
6. Bilić, V. i Zloković, J. (2004). *Fenomen maltretiranja djece*. Zagreb: Naklada Ljevak.
7. Bohnert, A.M., Crnic, K.A. i Lim, K.G. (2003). Emotional competence and aggressive behavior in school-age children. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 31, 79-91.
8. Bond, L., Carlin, J.B. Thomas, L., Ruin, K. i Patton, G., (2001). Does bullying cause emotional problems? A prospective study of young teenagers. *British Medical Journal*, 323, 480-484.
9. Bracket, M.A., Mayer, J.D. i Warner, R.M. (2004). Emotional intelligence and its relation to everyday behaviour. *Personality and Individual Differences* 36, 1387–1402.
10. Brajša-Žganec, A. (2003). *Dijete i obitelj: emocionalni i socijalni razvoj*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
11. Brunstein-Klomek, A., Marrocco, F., Kleinman, M., Schonfeld, I.S. i Gould, M.S.(2007). Bullying, depression, and suicidality in adolescents. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent*, 46(1), 40-49.
12. Buljan Flander, G., Durman-Marijanović, Z. i Ćorić-Špoljar, R. (2005). Pojava nasilja među djecom s obzirom na spol, dob i prihvaćenost/odbaćenost u školi. *Društvena istraživanja*, 16(1-2), 101-120.

13. Burić, I., Macuka, I., Sorić, I. i Vulić-Prtorić, A. (2008). Samopoštovanje u ranoj adolescenciji: važnost uloge roditeljskog ponašanja i školskoga dostignuća. *Društvena istraživanja*, 17(4-5), 887-906.
14. Cook, E.T., Greenberg, M.T. i Kusche, C.A. (1994). The Relations Between Emotional Understanding, Intellectual Functioning, And Disruptive Behavior Problems in Elementary-School-Aged Children. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 22(2), 205-219.
15. Denham, S.A., Mitchell-Copeland, J., Strandberg, K., Auerbach, S. I Blair, K. (1997). Parental Contributions to Preschoolers' Emotional Competence: Direct and Indirect. *Motivation and Emotion*, 21(1), 65-86.
16. Dijkstra, J.K., Lindenberg, S. i Veenstra, R. (2007). Same-gender and cross-gender peer acceptance and peer rejection and their relation with bullying and helping among preadolescents: Comparing predictions from gender-homophily and goal-framing approaches. *Developmental Psychology*, 43, 1377-1389.
17. Dodge, K.A. (1980). Social cognition and children's aggressive behavior. *Child Development*, 51, 162-170.
18. Farrington, D.P. (1993). Understanding and preventing bullying. U: M. Tonry i N. Morris (ur.), *Crime and Justice*, 17, 381-458. Chicago: University of Chicago Press.
19. Forero, R., McLellan, L., Rissel, C. i Bauman, A. (1999). Bullying behaviour and psychological health among school students in new South Wales, Australia: Cross sectional survey. *British Medical Journal*, 319(7206), 344-348.
20. Field, M.E. (1999). *Bully Blocking: Six Secrets to Help Children Deal with Teasing and Bullying*. London: Jessica Kingsley Publisher.
21. Field, M.E. (2004). *Živjeti bez nasilja: kako pomoći djeci da izađu na kraj sa zadirivanjem i nasiljem*. Zagreb: Naklada Kosinj.
22. Garret, A.G. (2003). *Bullying in American schools: Causes, Preventions, Interventions*. McFarland & Company, Inc., Publishers. Jefferson, North Carolina, and London.
23. Goleman, D. (1997). *Emocionalna inteligencija: zašto je važnija od kvocijenta inteligencije*. Zagreb: Mozaik knjiga.
24. Hanish, L.D. i Guerra, N.G. (2004). Aggressive victims, passive victims, and bullies: Developmental continuity or developmental change? *Merrill-Palmer Quarterly*, 50, 17-38.

25. Hodges, E.V.E., Boivin, M., Vitaro, F. i Bukowski, W.M. (1999). The power of friendship: Protection against an escalating cycle of peer victimization. *Developmental Psychology*, 35(1), 94–101.
26. Hodges, E.V.E. i Perry, D.G. (1999). Personal and interpersonal antecedents and consequences of victimization by peers. *Journal of Personality and Social Psychology*, 76(4), 677-685.
27. Juvonen, J., Graham, S. i Schuster, M.A. (2003). Bullying among young adolescents: the strong, the weak, and the troubled. *Pediatrics*, 112, 1231-1237.
28. Kaltialo-Heino, R., Rimpela, M., Marttunen, M., Rimpela, A. i Ratenen, P. (1999). Bullying, depression and suicidal ideation in Finnish adolescents: School survey. *British Medical Journal*, 319, 348-350.
29. Kirk, B.A. Schutte, N.S. i Hine, D.W. (2008). Development and preliminary validation of an emotional self-efficacy scale. *Personality and Individual Differences*, 45, 432- 436.
30. Kim, Y.S., Leventhal, B.L., Koh, Y. i Boyce, W.T. (2009). Bullying increased suicide risk: Prospective study of Korean adolescents. *Archives of Suicide Research: Official Journal of the International Academy for Suicide Research*, 13(1), 15-30.
31. Kopp, C.B. (1989). Regulation of distress and negative emotions: A developmental view. *Developmental Psychology*, 25(3), 343-354.
32. Kovačević, H. i Buljan-Flander, G. (2005). *Zašto baš ja*. Zagreb: Znanje.
33. Kristensen, S.M. i Smith, P.K. (2003). Bullying and victimization of primary school children in England and Germany: prevalence and school factors. *British Journal of Psychology*, 92, 673–696.
34. Krmek, M., Buljan Flander, G. i Hrpka, H. (2007). Nasilje među vršnjacima preko interneta. U Kolesarić, V., Metzging, A., Duran, M. i Ljubin, T. (Ur.), *Psihologija i nasilje u suvremenom društvu-Zbornik radova*, 125-133. Osijek: Filozofski fakultet u Osijeku.
35. Krulić, K. i Velki, T. (2014). Ispitivanje povezanosti emocionalne inteligencije i nasilja među školskom djecom. *Život i škola*, 32(2), 27– 42.
36. Krulić, K., Velki, T. i Takšić, V. (u tisku). Emocionalna inteligencija kao prediktor nasilja među školskom djecom. *Školski vjesnik*.
37. Kumpulainen, K. (2008). Psychiatric conditions associated with bullying. *International Journal of Adolescent Medicine and Health*, 20(2), 121-132.

38. LaFreniere P.J. (2000). *Emotional Development: A Biosocial Perspective*. Belmont, CA, US: Wadsworth Thomson Learning.
39. Lozovina, M., Bonacin, D. i Lozovina, V. (2011). Emocionalna inteligencija i određivanje sociometrijskog statusa u sportu. *Sport science* 5(2), 66-74.
40. Marini, Z.A., Dane, A.V., i Bosacki, S.L. (2006). Direct and indirect bully-victims: differential psychosocial risk factors associated with adolescents involved in bullying and victimization. *Aggressive Behavior*, 32(6), 551–569.
41. Mayer, J.D. i Salovey, P. (1997). *What Is Emotional Intelligence?* U: P. Salovey i J.D. Sluyter (ur.) *Emotional Development and Emotional Intelligence*, 3-31. New York: Basic Books.
42. Mayer, J.D. i Salovey, P. (2008). *Emotional Intelligence: New Ability or Eclectic Traits?* University of New Hampshire. Yale University.
43. Mayer, J.D., Salovey, P. i Caruso, D.R. (2004). Emotional Intelligence: Theory, Findings, and Implications. *Psychological Inquiry*, 15(3), 197-215.
44. McLaughlin, K.A., Hatzenbuehler, M.L., Mennin, D.S. i Nolen-Hoeksema, S. (2011). Emotion dysregulation and adolescent psychopathology: A prospective study. *Behaviour Research and Therapy*, 49, 544-554.
45. Menessini, E., Modena, M. I Tani, F. (2009). Bullying and Victimization in Adolescence: Concurrent and Stable Roles and Psychological Health Symptoms. *The Journal of Genetic Psychology: Research and Theory on Human Development*, 170(2), 115-134.
46. Nansel, T.R., Craig, W., Overpeck, M.D., Saluja, G. i Ruan, W.J. (2004). Cross-national consistency in relationship between bullying behaviours and psychosocial adjustment. *Archives of Pediatrics & Adolescent Medicine*, 158, 730-736.
47. Olweus, D. (1998). *Nasilje među djecom u školi: što znamo i što možemo učiniti?* Zagreb: Školska knjiga.
48. Profaca, B., Puhovski, S. i Luca-Mrđen, J. (2006). Neke karakteristike pasivnih i provokativnoih žrtava nasilja među djecom u školi. *Društvena istraživanja*, 15(3), 575-590.
49. Rajhvajn-Bulat, L. i Ajduković, M. (2012). Obiteljske i psihosocijalne odrednice vršnjačkoga nasilja među mladima. *Psihologijske teme*, 21(1), 167-194.

50. Rigby, K. (2002). *A meta-evaluation of methods and approaches to reducing bullying in pre-schools and early primary school in Australia*. Canberra: Attorney-General's Department.
51. Rigby, K. (2002). *New Perspectives on Bullying*. Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers. Skinuto 1.5.2016. s: <http://www.jkp.com/uk/new-perspectives-on-bullying.html>
52. Rigby, K. (2003). Consequences of Bullying in Schools. *Can J Psychiatry* 48(9), 583-90.
53. Salmivalli, C., Lagerspetz, K., Björkqvist, K., Osterman, K. I Kaukiainen, A. (1996). Bullying as a group process: Participant roles and their relations to social status within the group. *Aggressive Behavior*, 22, 1–15.
54. Salovey, P. i Sluyter, D. (1999). *Emocionalni razvoj i emocionalna inteligencija*. Zagreb: Educa.
55. Saluja, G., Iachan, R., Scheidt, P.C., Overpeck, M.D., Sun, W. i Giedd, J.N. (2004). Prevalence of and risk factors for depressive symptoms among young adolescent. *Archives of Pediatrics and Adolescent Medicine*, 158(8), 760-765.
56. Schwartz, D. (2000). Subtypes of Victims and Aggressors in Children's Peer Groups. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 28(2), 181-192.
57. Sesar, K. (2011). Obilježja vršnjačkog nasilja. *Ljetopis socijalnog rada*, 18(3), 497-526.
58. Sindik, J. (2010). Povezanost emocionalne kompetencije te mašte i empatije odgojitelja sa stavovima o darovitoj djeci. *Život i škola*, 24(2), 65-90.
59. Sindik, J. i Veselinović, Z. (2007). Kako odgojitelji percipiraju karakteristike nasilja nad djecom i između djece predškolske dobi. *Zbornik radova znanstveno-stručnog skupa Psihologija nasilja i zlostavljanja: Psihologija i nasilje u suvremenom društvu*. Osijek: Filozofski fakultet u Osijeku.
60. Sharp, S. (1995). How much does bullying hurt? The effects of bullying on personal well-being and educational progress of secondary aged students. *Educational and Child psychology*, 12, 81-88.
61. Smith, H.M. i Betz, N.E. (2000). Development and Validation of a Scale of Perceived Social Self-Efficacy. *Journal of Career Assessment*, 8, 283-301.
62. Sorić, I. i Vulić-Prtorić, A. (2006). Percepcija roditeljskoga ponašanja, školska samoeфикаsnost i kauzalne atribucije u kontekstu samoregulacije učenja. *Društvena istraživanja*. 15(4-5), 619-960.

63. Sourander, A., Helstela, L., Helenius, H. i Piha, J. (2000). Persistence of bullying from childhood to adolescence-a longitudinal 8-year follow-up study. *Child Abuse and Neglect*, 24, 873-881.
64. Storch, E.A., Brassard, M.R. i Masia-Warner, C.L. (2003). The relationship of peer victimization to social anxiety and loneliness in adolescence. *Journal of Adolescence*, 27(3), 251-362.
65. Sutton, J., Smith, P.K. i Swettenham, J. (1999). Bullying and 'theory of mind': A critique of the 'social skills deficit' view of anti-social behaviour. *Social Development*, 8, 117-127.
66. Takšić, V., Mohorić, T. i Munjas, R. (2006). Emocionalna inteligencija: teorija, operacionalizacija, primjena i povezanost s pozitivnom psihologijom. *Društvena istraživanja*. 15(4-5), 729-752.
67. Van der Wal, M.F., de Witt, C.A.M. i Hirasing, R.A. (2003). Psychosocial health among young victims and offenders of direct and indirect bullying. *Pediatrics*, 111, 1312-1317.
68. Vasta, R., Haith, M.M. i Miller, S.A. (1998.) *Dječja psihologija*. Naklada Slap: Jastrebarsko.
69. Velki, T. (2012). *Provjera ekološkog modela dječjega nasilničkoga ponašanja prema vršnjacima*. Doktorski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
70. Velki, T., Duvnjak, I. i Milić, M. (2016). Dobne i spolne razlike u povezanosti nekih kognitivnih i socio-emocionalnih aspekata razvoja s vršnjačkim nasiljem i viktimizacijom. *Sarajevski dani psihologije: Zbornik radova*. 3(3), 49-65.
71. Velki, T. i Vrdoljak, G. (2013). Uloga nekih vršnjačkih i školskih varijabli u predviđanju vršnjačkoga nasilnog ponašanja. *Društvena istraživanja*, 22(1), 101-120.
72. Zaborskis, A. i Vareikiene, I. (2008). School bullying and its association with health and lifestyle among schoolchildren. *Medicina*, 44(3), 232-239.